

Laba O. Areas and Trends of Cooperation between Ukraine and the European Union on Migration Issues. The article considers the stages of setting up a joint migration policy of Ukraine and the European Union, the content of the main political documents, which define the directions and policy instruments of the EU and Ukraine in the field of migration, describes the norms of legislation adopted to promote and facilitate their implementation. In the focus of attention is cooperation between Ukraine and the European Union in the management of migration processes and certain recommendations, implementation of which would help to improve Ukraine's migration policy in compliance with European standards. The recommendations are worked out in terms of the perspective of abolition of the visa regime for Ukrainians, deepening the relations with various countries of the EU as a result of the association, which will inevitably intensify cross-border mobility in the western direction. The article places importance on the need for implementation of the *acquis communautaire* in the subsequent integration of Ukraine with the EU. Thus the study of the developments and the use of EU migration policy seem to be extremely important.

Key words: migration policy, European standards, refugees, migration space, Schengen area, migrants, cooperation, visa regime, illegal migration.

УДК 34:061.1 ЄС

О. Юхимюк

Еволюція системи загальних принципів права Європейського Союзу

У статті проведено історико-правовий аналіз еволюції системи загальних принципів права Європейського Союзу як елемента складної правової системи Європейського Союзу, що сформувалася внаслідок узагальнення правових систем різних країн, що стали учасниками Європейського Співтовариства. Система загальних принципів права Європейського Союзу зазнала суттєвих змін в декількох напрямках: розширилося нормативне закріплення як загальних, так і спеціальних принципів права Європейського Союзу; формулюванню, закріпленню і наповненню змістом загальних принципів права безпосередньо сприяло функціонування Суду Європейського Союзу; Лісабонський договір 2007 р. сформував єдину і взаємозалежну комплексну систему принципів права, доповнивши її категорією «цінності Союзу».

Ключові слова: принципи права, принципи права Європейського Союзу, джерела права.

Постановка наукової проблеми та її значення. Довгоочікуване підписання та ратифікація Україною і країнами-членами Європейського Союзу договору про асоціацію, а також залучення в перспективі України як країни-учасниці безперечно має супроводжуватися значними змінами в нашому національному законодавстві.

Забезпечення ефективного співробітництва і взаємодії України з Євросоюзом та поступове входження до європейського політичного, економічного і правового простору можливе лише за умов наближення джерел вітчизняного права до правових принципів і стандартів, які діють у рамках європейських інтеграційних об'єднань. Здійснення конкретних заходів у цьому напрямку вимагає ґрунтовного та поглибленого вивчення принципів права Євросоюзу та пошуку шляхів адаптації вітчизняної нормативно-правової бази до цих основоположних ідей.

Враховуючи складну природу правової системи Європейського Союзу, що сформувалася як узагальнена сукупність правових систем різних країн, які стали учасниками Європейського Співтовариства, варто розглянути розвиток цієї системи з позиції еволюції системи принципів права.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема принципів права в Україні та в країнах ЄС приділяли увагу такі вчені як Л. Ентін, В. Кернз, В. Опришко, А. Омельченко, А. Татам, А. Фастовець, П. Рабінович, А. Колодій, В. Колесниченко та ін. Разом з тим формування загальної картини творення системи принципів права ЄС сприятиме більш комплексному і ґрунтовному розумінню тих правових форм, за допомогою яких здійснюється правове регулювання інтеграційних процесів у рамках ЄС.

Мета й завдання статті. Дослідження системи принципів права Європейського Союзу в

історико-правовому аспекті не була предметом самостійних наукових розвідок. Саме тому, виникнення та формування системи принципів права ЄС варто розглядати у нерозривному зв'язку з історією формування самого Європейського Союзу. Наведене вище зумовлює *мету статті* – крізь призму узагальненого аналізу наукової історико-юридичної літератури дослідити розвиток та формування системи принципів права Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В системі права Європейського Союзу існує інститут принципів права як джерела права. Він складається з окремих принципів національних правових систем, принципів міжнародного права та зі своїх власних, притаманних лише європейському праву.

Принцип (від лат. *principium* – початок, основа) як загальнонаукова категорія означає: 1) основне вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки, світогляду і т. д.; 2) внутрішнє переконання людини, що визначає його ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності.

У вітчизняній юридичній науці вчені, що зверталися до дослідження принципів права, приходять до одного і того ж висновку, що це «вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну й організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права» [9, с. 18].

Визначаючи поняття принципів права Європейського Союзу вважаємо за доцільне погодитись з позицією В. Колесниченка, який пропонує під принципами права Європейського Союзу розуміти керівні засади, що концентровано виражають важливі сутнісні риси і цінності, властиві правовій системі Європейського Союзу, визначають конкретний зміст і загальну концептуальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин у рамках інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу, відрізняються різноманіттям за їх походженням (матеріальними джерелами), за джерелами їхнього закріплення (формальними джерелами), у змістовному плані і за їх функціональним значенням [8, с. 16].

Принципи, що покладені в основу формування правової системи ЄС, повністю відповідають потребам функціонування інтеграційного правопорядку, забезпечуючи його ідейне спрямування, в основі якого перебуває людина як найвища соціальна цінність, її суспільний розвиток, основоположні права та свободи.

В. Кернз загальні принципи права, тобто «принципи права, які є загальними для всіх держав-членів», класифікує, виходячи з такого положення, що принципи права ЄС мають велику кількість різних джерел, що віддзеркалюють різноманітні правові традиції, на яких вони базуються. Згідно з цією класифікацією, виділяються такі групи: 1) загальні принципи, які походять з природи права Співтовариства; 2) ті, які є спільними для правового порядку декількох (однієї чи більше) держав-членів; 3) основні права людини; 4) загальні принципи міжнародного права. При цьому загальні принципи, які походять з природи права Співтовариства, являють собою неминучий наслідок положень права Співтовариства. Складовими цих принципів є рівність та солідарність. Що стосується загальних принципів другої категорії, то серед них автор виділяє принципи правової визначеності, законних очікувань, пропорційності, принципи, пов'язані з основними правами людини і процесуальними правами [7, с. 104].

В установчих договорах Європейського Союзу принцип правової визначеності не закріплюється, проте Судом ЄС цей принцип почав визнаватись одним із загальних принципів європейського права ще у 1970-х роках. У справі *Salumi* Суд ЄС наголосив, що дія (наслідки) права Співтовариства повинна бути чіткою і передбачуваною для тих, на кого воно поширюється. Далі Суд послався на свої попередні рішення у справах *Racke v Hauptzollamt Mainz* (1979) та *Hauptzollamt Landau* (1979), в яких ним неодноразово підкреслювалася важливість принципів правової визначеності і законних очікувань, а також вказав, що «принцип правової визначеності покликаний запобігати випадкам набрання чинності положеннями законодавства Співтовариства до моменту їх публікації і що така можливість є винятковою, коли це обумовлено цілями відповідного законодавства та у випадку, якщо законні очікування тих, на кого воно поширюється, належним чином забезпечені» [1, с. 5].

Процес визнання субсидіарності фундаментальним принципом Європейських Співтовариств, а згодом і Євросоюзу був тривалим і складним. Це пояснюється тим, що євроінтеграція характеризується досить суперечливим паралельним розвитком двох конкуруючих традицій європейської політичної думки і практики: лібералізму і солідарності. З моменту проголошення Декларації Р. Шумана тривалий час в європейському інтеграційному процесі домінувала економічна складова і панували закони ринкової економіки і конкуренції. Відповідно на даному етапі розвитку інтеграції принцип субсидіарності існував в ембріональній формі в ст. 5 Договору про європейське об'єднання вугілля і сталі (1951) [4] і зовсім невіразно в Римських Договорах (1957) [3]. Вперше

офіційно принцип субсидіарності був використаний у висновку Європейської Комісії в 1975 р., і лише з 1984 р., як зазначає В. Чіркін, він починає розглядатися як один з головних принципів Європейського Співтовариства [12, с. 25].

Офіційне визнання принципу субсидіарності, як, зрештою, і будівництво єдиного соціального простору та формування європейської регіональної політики, припадає на другу половину 80-х років не випадково. Відповідні кроки інститутів ЄС і національних урядів були зумовлені необхідністю одержання широкої соціальної підтримки інтеграційного процесу, який вийшов на рівень перетворення Європейських Співтовариств у Євросоюз.

В установчих договорах ЄС принцип субсидіарності вперше чітко, хоча і з суттєвим обмеженням стосовно сфери застосування, викладається у ст. 130 Єдиного Європейського Акта, в § 4 якої сказано, що Співтовариство докладає зусиль у сфері навколишнього середовища в тій мірі, в якій цілі, передбачені § 1, можуть бути реалізовані на рівні Співтовариства ефективніше, ніж державами-членами самостійно [6].

В повному обсязі принцип субсидіарності одержав свій вираз в Маастрихтському договорі про заснування Європейського Союзу (1992) [5]. В цьому Договорі він згадується двічі: в Преамбулі (держави-члени сповнені рішучості невпинно сприяти створенню все більш тісного союзу європейських народів, у якому рішення приймаються з максимально можливою увагою до громадян, відповідно до принципу субсидіарності) та в ст. 2 (цілі Союзу досягаються при додержанні принципу субсидіарності), котра відсилає до ст. 5 Договору про Європейське Співтовариство, в якій власне і дається тлумачення змісту даного принципу: Співтовариство діє в межах своїх повноважень і поставленої перед ним мети, які визначаються цим Договором. В галузях, які не підпадають під його виключну компетенцію, Співтовариство діє згідно з принципом субсидіарності, якщо і оскільки цілі не можуть бути досягнуті достатньою мірою державами-членами, і тому, в силу масштабів і результатів передбаченої дії, можуть бути більш успішно здійснені Співтовариством. Будь-які дії Співтовариства не повинні виходити за межі, необхідні для досягнення цілей даного Договору. Хоча на момент підписання Маастрихтського договору був досягнутий консенсус стосовно необхідності запровадження субсидіарності, однак не було усвідомлення того, що вона насправді означає. Це зумовило необхідність проведення обговорення змісту цього принципу на засіданні Європейської Ради в Единбурзі у грудні 1992 р., а також підписання 25 жовтня 1993 р. Міжінституційної угоди між Європарламентом, Радою та Комісією стосовно процедур здійснення принципу субсидіарності. Амстердамський договір (1997), яким було внесено зміни та доповнення до Маастрихтського договору, уточнив правовий статус цієї угоди шляхом прийняття протоколу «Про застосування принципів субсидіарності та пропорційності», а також Декларації ФРН, Австрії та Бельгії про субсидіарність [12, с. 24-25].

Особливої уваги заслуговує зміст статті 2 Договору про Європейський Союз 1992 року, в якому визначилася основа формування європейської спільноти – «Союз засновується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права і поваги до прав людини, включно з правами осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де домінують плюралізм, недискримінація, терпимість, справедливість, солідарність і рівність між жінками і чоловіками» [11, с. 530].

Преамбула проекту Конституції 2005 р. описувала Європу як привілейований простір людської надії, «усвідомлюючи, що Європа є континентом, який несе цивілізацію; що його жителі, які приходили послідовними хвилями з перших років існування людства, послідовно розвивали там цінності, що утверджують гуманізм: рівність людей, свободу, повагу до розуму» [2].

На сьогодні принципи права ЄС як самостійне джерело права закріплено в численних нормативних актах співтовариства, таких як Лісабонські консолідовані договори про Європейський Союз і функціонування Європейського Союзу [10]. Ст. 13 Договору про заснування Європейської спільноти закріплює принцип рівності та заборони дискримінації «... ЄС має на меті боротися проти будь-якої дискримінації за ознаками статі, раси чи етнічного походження, релігії чи переконання, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації».

Лісабонський договір 2007 року визначив істотні зміни і доповнення, сформував єдину і взаємозалежну комплексну систему принципів права Європейського Союзу.

Зазначеним договором введено поняття «цінності Союзу» (ст. 2 Договору про ЄС), збагачується зміст багатьох принципів права, ряд основних із них зводиться до рангу цінностей Союзу, більш детально закріплюються цінності, інтереси і принципи, що визначають відносини Європейського Союзу з рештою світу (параграф 5 ст. 3 Договору про ЄС), більш чітко встановлюються принципи, що регулюють відносини між Союзом і державами-членами (ст. 4

Договору про ЄС), основні принципи, що регулюють межі компетенції Союзу та її здійснення (ст. 5 Договору про ЄС). Уводиться принцип установлення привілейованих відносин ЄС із сусідніми державами (ст. 8 Договору про ЄС). Вперше в рамках окремого розділу (розділ 3 «Положення про демократичні принципи», ст.ст. 9–12 Договору про ЄС) встановлено систему демократичних принципів, які включають принципи демократичної рівності, представницької демократії, демократії, заснованої на участі громадян, збільшенні активної ролі національних парламентів.

Окрема група принципів передбачена у розділі II «Положення загального застосування» частини першої «Принципи» Договору про функціонування Європейського Союзу. Ці принципи є обов'язковими для ЄС при здійсненні ним своєї компетенції і включають: принцип забезпечення погодженості між різними напрямками політики і діяльності ЄС (ст. 7); принцип усунення нерівності і забезпечення рівності жінок і чоловіків (ст. 8); принцип урахування потреб у сприянні високому рівню зайнятості, у забезпеченні адекватного соціального захисту, у боротьбі із соціальною маргіналізацією і у високому рівні освіти, навчання й охорони здоров'я людей (ст. 9); принцип боротьби із соціальною дискримінацією по ознаках статі, раси чи етнічного походження, релігії чи переконань, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації (ст. 10); принцип урахування потреб охорони навколишнього середовища (ст. 11); принцип урахування потреб захисту споживачів (ст. 12); принцип урахування потреб добробуту тварин при повазі до національних традицій у цій сфері (ст. 13); принцип визнання і поваги ролі служб загальноекономічного значення (ст. 14); принцип гласності (ст. 15); принцип поваги права людини на захист персональних даних (ст. 16); принцип дотримання статусу церков, релігійних і неконфесійних організацій і розвитку діалогу з ними (ст. 17).

Деякі принципи права, сформульовані раніше Судом Європейських співтовариств, одержують закріплення на рівні установчого документа. Одним із важливих принципів права ЄС – принцип верховенства права Союзу над національним правом держав-членів, що одержав закріплення ще у 60-х рр. минулого століття у рішеннях Суду Європейських Співтовариств – було включено до Декларації № 17 (Декларації про примата), яка додається до Лісабонського договору.

Основні права, як вони гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини й основних свобод і як вони впливають із загальних для держав-членів конституційних традицій, визнаються загальними принципами права і в такій якості входять до змісту права ЄС. Союз приєднується до Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод.

Лісабонським договором передбачено й інші принципи права ЄС, що належать до окремих сфер або аспектів діяльності ЄС, до окремих його інститутів. Наприклад, принципи економічної політики, принципи єдиного внутрішнього ринку, принцип незалежності членів Європейської комісії, Суду Європейського Союзу і т. д. [8, с. 13-14].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, система загальних принципів права Європейського Союзу з моменту укладення Договору про європейське об'єднання вугілля і сталі зазнала суттєвих змін. Такі зміни відбулись в кількох напрямках. По-перше, розширилось нормативне закріплення як загальних, так і спеціальних принципів права Європейського Союзу, в тому числі в засновницьких договорах і змінах до них. По-друге, формулюванню, закріпленню та наповненню змістом загальних принципів права Європейського Союзу безпосередньо сприяло функціонування Суду Європейського Союзу. Суд Європейського Союзу в міру розвитку самої спільноти зазнавав значних змін в статусі та компетенції, але цей аспект не є предметом нашого дослідження. Разом з тим, варто підкреслити, що й до сьогодні Суд Європейського Союзу здійснює правотворчу та правоінтерпретаційну діяльність, яка сприяє побудові ґрунтовної системи принципів права. По-третє, Лісабонський договір 2007 року визначив істотні зміни і доповнення, сформував єдину і взаємозалежну комплексну систему принципів права, доповнивши її категорією «цінності Союзу».

Разом з тим, кожен із названих вище загальних принципів права варті окремого наукового дослідження, яке б не лише дозволило розглянути його історико-правові аспекти та взаємозв'язок із суміжними категоріями, але й сприяло б виявленню прогалин чи колізій в практиці застосування, прогнозуванню напрямків його розвитку.

Джерела та література

1. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/tipp_2013_2_74.pdf.
2. Гервас С. Європейські цінності: між ідеалом, дискурсом і реальністю [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: http://rethinkingdemocracy.org.ua/themes/Ghervas.html#_ftn9.

3. Договір про заснування Європейської Спільноти // Конституційні акти Європейського Союзу. Частина I / Упорядник Г. Друзенко, за загальною редакцією Т. Качки. – К.: Юстініан, 2005. – 512 с.
4. Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basevi/ua-hmwgur/str7.htm>.
5. Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір 1992 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
6. Єдиний європейський акт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_028/print1418030519916522.
7. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу / В. Кернз / [пер. з англ.]. – К.: Знання, 2003. – 381 с.
8. Колесніченко В.В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В.В.Колесніченко. – Одеса, 2010. – 22 с.
9. Колодій А.М. Принципи права України: монографія / А. М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
10. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01): [хрестоматія] / Упоряд. Б. В. Бабін. – Одеса: Фенікс, 2012. – 291 с.
11. Право Європейського Союзу: підр. / за ред. В.І. Муравйова. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.
12. Яковюк І. Субсидіарність як принцип взаємовідносин національних держав і Європейського Союзу / І. Яковюк // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4 (39). – С. 22-30.

Юхимюк О. Еволюція системи общин принципів права Європейського Союзу. В статтю проведено історико-правовий аналіз еволюції системи принципів права Європейського Союзу як елемента складної правової системи Європейського Союзу, яка сформувалась в результаті обобщення правових систем різних країн, які стали учасниками Європейського Содружества. Система общих принципів права Європейського Союзу пережила суттєві зміни в кількох напрямках: розширилось нормативне закріплення як общих, так і спеціальних принципів права Європейського Союзу, в тому числі в учредительних договорах і змінах до них; формулювання, закріплення і наповнення змістом общих принципів права безпосередньо сприяло функціонуванню Суда Європейського Союзу; Лісабонський договір 2007 року визначив суттєві зміни і доповнення, сформував єдину і взаємозалежну комплексну систему принципів права, доповнивши її категорією «цінності Союзу». Кожен з общих принципів права заслуговує окремого наукового дослідження, яке не тільки дозволило б розглянути його історико-правові аспекти і взаємозв'язок з сусідніми категоріями, але й сприяло б виявленню пробілів або колізій в практиці застосування, прогнозуванню напрямків його розвитку.

Ключевые слова: принципи права, принципи права Європейського Союзу, джерела права.

Iukhymiuk O. Evolution of the European Union Law Common Principles System. The article offers historical and legal analysis of the evolution of the system of the principles of European Union law as an element of a complex legal system of the European Union, which was formed in the result of generalization of the legal systems of various countries, which have become members of the European Community. The European Union law general principles system has experienced significant modifications in several directions: the normative consolidation of both general and specific principles of the European Union law has been expanded, including the Memorandum and the amendments thereto; the functioning of the European Union Court of Justice contributed greatly to the formulation, consolidation and improving the content of the general principles of law; the Treaty of Lisbon in 2007 identified the major essential changes and amendments, having established a unified complex and interdependent system of principles of law, having added to it the category «values of the Union». Each of the general principles of law requires separate independent scientific research, which would not only consider its historical and legal aspects and interrelation of it with adjacent categories, but would also contribute to the identification of gaps or conflicts in the application of this or that principle, predicting directions of its development.

Key words: principles of law, the principles of European Union law, sources of law.